

О. Присяжнюк, канд. філол. наук, доц.,
Київський національний університет
будівництва і архітектури, Київ,

ЛІРИЧНИЙ ОБРАЗ МІСТА В "КРИМСЬКИХ СПОГАДАХ" ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Проаналізовано поезію одного з найбільш яскравих та цікавих етапів творчості найвідомішої української поетеси рубежу XIX–XX ст. – Лесі Українки – поезію кримського періоду. Лірику поетеси розглянуто з нових позицій прочитання поетичного й художнього тексту. Головна увага приділена поняттям "хронотоп", "топос" як основним категоріям кристалізації образного світу літературного твору. Розкрито просторові панорами, здійснено інтерпретацію антитектичних та еквівалентних топосів, наявних у художніх картинах, в естетично-філософських пошуках вказаного періоду творчості поетеси.

Ключові слова: текст, картина світу, символ, топос, хронотоп.

Кожній історичній епосі властиві свої соціокультурні риси, притаманна своя картина світу. Література як зображення дійсного, існуючого художніми засобами, як високоуніверсальний вид мистецтва (оскільки, підкорює все – і час, і простір) завжди несе на собі відбиток сучасної їй епохи. Творчість кожного талановитого письменника – це також неповторний світ, позначений насамперед індивідуальним світобаченням деміурга. Вона завжди дублює свідомість художника. Отож, поетичні рядки великого Й. В. Гете:

Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichters Lange gehen

(процитовано за [1, с. 3]),

– що в дослівному перекладі українською мовою звучно лягають у філософський афоризм – "хто поета хоче розуміти, мусить в поетову країну піти", – не втратили повноти свого значення, тож їх за зміслом можна співвіднести з темою пропонуваної наукової розвідки про чудовий і самобутній поетичний світ Лесі Українки,

репрезентований у неповторних текстах кримського періоду (1890 – 1891 рр.) її унікальної творчості.

Загально відомо, що нетлінні високомистецькі художні твори митця прочитуються кожного разу по-новому. Тож, застосувавши у нашій статті нові інтерпретаційні підходи до аналізу літературного тексту, спробуємо розкрити локально-просторові панорами, інтерпретувати антитетичні та еквівалентні топоси, наявні у художніх світокартинах поетеси означеного періоду творчості, й саме так зможемо визначити просторові моделі художнього світу Лесі Українки як носіїв ідеологічних первнів її творів.

А отже, виконавши ці завдання, по-новому розкриємо історичну зумовленість ідейно-естетичних пошуків поетеси, специфіку її художнього мислення, що, власне, є метою статті.

Хронотоп як взаємозв'язок часових та просторових характеристик явищ, зображених у літературному творі, передусім питання художнього простору, розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники (М. Бахтін, П. Вайль, М. Крепс, В. Кулле, Г. Меер, О. Ніколаєнко, В. Полухіна, Я. Славінський). Також означеної проблеми літературознавства частково торкаються дисертаційні дослідження останніх десятиліть (Т. Дашкова, С. Лобода). Творчість Лесі Українки в новому, сформульованому нами аспекті розглядали різні літературознавці, передусім С. Скиба.

Леся Українка – європейка, космополітка, бо не раз була у Західній Європі, через особисті обставини (хворобу на туберкульоз кісток) змушена була подорожувати по багатьох містах світу. Вона, маючи феноменальні здібності до опанування мов, знала майже усі європейські мови, а також грецьку й латину. Французькою, італійською, німецькою навіть могла складати вірші. Рано ґрунтовно вивчила світову літературу. У вісімнадцятилітньому віці склала перелік понад сотні творів світових письменників для перекладу українською мовою.

Безумовно, "... вона була зорієнтована на певні зразки й моделі. Їх можна окреслити одним словом – "Європа"... "Європа" є символом вільнішого й різноманітнішого літературного розвитку" [2, с. 52].

Ми безустанно сприймаємо Лесю Українку як інтелігентну письменницю, городянку за походженням (народилася у Новгород-Волинському), прекраснодушну особистість, виплекану у кращих традиціях української "літературної" родини. Вона – донька письменниці Олени Пчілки та юриста, громадського діяча, свободолюбного мирового посередника Петра Косача – зростала й виховувалася у передовому для свого часу інтелігентному середовищі [1].

Від матері, друзів-митців, родинного оточення осягла й активно впроваджувала в життя провідну ідею тематичного, філософсько-естетичного розширення вузько рамкової української літератури кінця XIX ст. Лесині естетичні первні сягали європейських класичних зразків. Захоплювалася, зокрема, перекладами з Г. Гейне, Г. Гауптмана. Її увагу привертали Шекспір, Данте, Байрон. З італійської вона перекладала поезії Ади Негрі, з польської – М. Копосницької.

Саме Леся Українка перманентно й свідомо формувала в українській культурі (сільській за своєю суттю) європейські риси. Досить упевнено вживала вона поняття "модернізм" ("moderne") на означення нового художнього напрямку в літературі. Зокрема, цьому питанню присвячена наукова стаття поетеси "Малорусские писатели на Буковине", надрукована російською мовою (журнал "Жизнь", – 1900, – № 9), що була озвучена нею у доповіді наприкінці 1899 року в Київському науковому товаристві. Характеризуючи цю наукову працю, С.Павличко вважала, що "у статті виявилася не лише рішучість Лесі Українки захищати нові явища, але й спроба прикривати цей захист розпрацьованою на цей час риторикою, а саме – мотивувати його у відповідності до того, наскільки ці новації потрібні народові. Іншими словами, вона вважала, що народові (який вона розуміла в сенсі нації) народництво не потрібне. Стаття має чіткий відбиток двох дискурсів. Народницького домінуючого й нового, антинародницького, який тільки народжувався й містив у собі потенціал модерністського дискурсу" [2, с. 51].

В період кінця XIX – початку XX ст. у багатьох містах (Київ, Одеса, Львів, також інші міста України) була зосереджена діяльність представників української культури, літератури. Леся

Українка намагалася брати постійну участь у суспільно-політичній, мистецькій сферах її сучасності. Протягом 1888–1889 років у Києві склався літературний гурток української молоді "Плеяда". Активна діяльність у ньому Лесі Українки.

Але особливого значення набув у творчості поетеси інший регіон України – Крим з його неповторними, дещо екзотичними, містами й селами, з самобутнім культурно-історичним "пластом". Будучи тяжко хворою, шукаючи дійових засобів лікування, вона декілька разів відїжджатиме до цього південного краю,

Де виноград в долині зеленіє,
Де грає сонця проміння кохане

[3, с. 19].

Там, "В гаю далекім, в гушавині пишній, / Квіти гранати палкі розцвітають" [3, с. 69].

Зазвичай дослідники виділяють три етапи кримського періоду життя письменниці: 1) 1890–1891 рр.; 2) 1897–1898 рр.; 3) 1907–1908 рр.

Відомі також три ліричні цикли, створені на цих непростих життєвих етапах "тридцятилітньої війни": "Кримські спогади" (1890–1891), "Кримські відгуки" (1897–1898), "Хвиля" (1907–1908).

Перша кримська подорож об'єднує дві короткочасні поїздки поетеси на лікування до Євпаторії. Побувала вона у цей рік і в Саках. На завершення перебування у Криму мати влаштувала Лесі поїздку по цікавих місцях краю за маршрутом: Севастополь – Бахчисарай – Севастополь – Ялта.

Перший вірш, написаний у цей час, – "Коли втомлюся я життям щоденним" (10 липня 1890 р.). Він відбиває загальний настрій поетеси на початку перебування в Саках. Із втоми, спричиненої хворобою – "життям щоденним, щоденним лихом", – визріває "країна мрій". Та лірична героїня боїться нових вражень, нових сподівань:

Що бачу я в далекому просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні

[3, с. 17].

Цей по-філософськи обрамлений ліричний зачин плавно переходить у розповідь старого дідуся про давні лихоліття.

Поезія без певної локальної конкретики. Її можна ідентифікувати як підсвідомий програмний вірш до загальної культурологічно-інтелектуальної тематики майбутнього поетичного циклу "Кримські спогади", що тоді лише визрівав у задумі художниці. Разом з тим, вона стала пророчою і для загальної творчої настроєності Лесі Українки під час перебування в Криму на початку 1890-х років.

Загальна думка з вірша, щоб "... іскра тиха тліла, не вгасала, / І розгорілася багаттям ясним, / І освітила темную темноту..." [3, с. 18], сфокусована і на особисті сподівання та враження від початку подорожі по Криму. Як не дивно, наскрізна мінорність поезії ще більш увиразнює, закумуляує в собі оптимізм письменниці.

І все-таки, кримські настрої Лесі Українки більше не веселі. Давалися в знаки тяжка хвороба, постійна спека, щоденна одноманітність курортного життя, не завжди підходяща курортна публіка. В одному із своїх кримських листів (12–15 липня 1891 р.) вона повідомляла матері: "Живемо, купасємось, печемось, щодня однаково. Два сих остатніх дні так було душно, що аж уночі приходилось умиватись та віялом обмахуватись; тепер все хмарить, і парить, і вітром пекучим несе, але дощу нема і, певне, не буде, бо все вітер хмари розносить" [3, с. 57].

Тож, іноді її лірична героїня навіть кориться фатуму ночі, як невідворотній мойрі ("Нічко дивна! Тобі я корюся... / Не змагаюся вже, не борюся..." [3, с. 22]). Здається навіть, що вона не приймає кримських полісів, їхніх топосів ("Плиньмо геть за тее корабельне місто..." [3, с. 23], "Затопи сю нещасну країну!" [3, с. 25]).

Але її вабить "Stella maris ясна" (з лат. – зоря морська), кримська природа, "ясне небо", "ясні хмарки, ясне сонце". І тоді жовто-зеленаві гірсько-скелясті ландшафти Криму, його переважно безбарвно-пусті простори мисляться їй "країною світла та злотистої блакиті", а серед сірих міських образків, "серед мороку, бурі-негоди", раз по раз з'являється "ясна країна", де "потопаєш в сріблястому сні", де "Люди сплять, спить і людськеє лихо..." [3, с. 22].

Згодом цей замкнений в одному поетичному рядку, лише злегка означений у загальній філософсько-поетичній візії "нічки

дивної", що враз підкорила всіх своїм сном, соціальний момент (людське лихо) шириться в композиції циклу на образний простір всього міста, апатичного, індиверентного, чужого. Він розщеплюється на інші значеннєві моменти загальної концепції поетичного циклу. І Євпаторія мислиться супротивною. Це – вже не "чудовий... край богоданний". Віднині сумне місто "у неволі в чужих пропадає". Тож, соціальний мотив поезії "Негода" (Євпаторія, 1891 р.) щільно межує з мотивом смерті:

Наче кінь степовий, вільний, дикий,
Що в пісках у пустині вмирає,
Захопив його вихор великий,
Кінь упав і в знесиллі конає

[3, с. 24].

У поетично-художньому "просторі" "Кримських спогадів" відтворені топоси також інших південних міст, де побувала Леся Українка під час першої подорожі по Криму. Зокрема, місту Бахчисарай було присвячено три із дванадцяти поезій циклу. За строфічну основу в них править сонет, котрий дає змогу більше увиразнити, синтезувати їх головну ідею: історія народу, його культура – безсмертні, і нині треба виховувати справжніх шанувальників, щоб культурологічно освічені поціновувачі розуміли їхнє аксіологічне значення, щоб можна було зберегти / відродити духовно-матеріальні здобутки етносу, щоб винести суцї уроки з руїн колишньої слави міста, краю.

У цих (9, 10, 11) поезіях зоровий принцип веде до кристалізації суцільної панорами з окремих поетичних картин. Предмет зображення – місто Бахчисарай – подається у віршах через різні аспекти.

Відтворені картини – зримі, статичні, змальовані реалістичними фарбами. У сонетах циклу поетеса виявляє себе істинним локальним пейзажистом. Хоч, зазвичай вона користується образним наповненням лірики, теж надивовижу розмаїтим.

"Мов зачарований, стоїть Бахчисарай...", – так розпочинається ліричний опис міста в першому з трьох сонетів ("Бахчисарай", поезія дев'ятого). Поетично оформлена філософема тут переростає рамки одноразового спалаху почуття, думки, настрою, що

репрезентують і увиразнюють її, та сприймається як частина цілого. В колі двох наступних поезій ("Бахчисарайський дворець", поезія десята; "Бахчисарайська гробниця", поезія одинадцята) вона доповнює і розширює внутрішній підтекст, що об'єднує ці сонети.

Кольори, барви-відтінки для живописання нічної пори, сну міста – красиві ("красні"), а саме: теплі, манливо-таємні, срібні, сріблисті й золотисті. Тож, така легка, зрозуміла поезія зачаровує, сприймається як світла, ясна (а не темна, нічна) картинка.

У всіх, трьох, сонетах циклу малюнки щоразу змінюються, що тісно пов'язано з настроєм ліричної героїні.

Так, якщо у першому сонеті – "Скрізь мінарети й дерева сріблисті / Мов стережуть сей тихий сонний рай..." [3, с. 28], то у наступному ("Бахчисарайський дворець"):

... З усіх кутків тут пустка вигляда.
Здається, тільки що промчалась тут біда,
Мов хуртовина грізна, раптова

[3, с. 28].

Нова мініатюра повниться новим філософським змістом, що й, власне, вимагає нових барв, кристалізує нову образність поетичного тексту. Теза, подана у першому чотиривірші, відтворює інше – сумне – місто, іншу сторону людського життя – його біду. Тут вже – тартар, а не рай і щастя. Особливого історіософського змісту сповнений перший рядок сонета: "Хоч не зруйнована – руїна ся будова..." [3, с. 28].

Другий чотиривірш сонета є своєрідною антитезою не лише до попередньої строфи, він також протилежний аналогічному чотиривіршу першого сонета. "Тихий водограй" вже не "таємно плеще". Натомість подано іншу картинку-образок:

Тут водограїв ледве чутна мова, –
Журливо, тихо гомонить вода, –
Немов сльозами, краплями спада...

[3, с. 28].

Історично-суспільне тло топосу – бахчисарайського палацу – найяскравіше подане у наступних рядках:

...Тут в колишні дні
Вродливі бранки вроду марнували.
Колись тут сила і неволя панували...

[3, с. 28].

Це – соціально забарвлений шкіц, що врешті спрацьовує на так зване "резюме" сонета, синтезуюче все сказане попереду в умоглядну, історіософську сентенцію апокаліпсичного змісту:

...Та сила зникла, все лежить в руїні, –
Неволя й досі править в сій країні!

[3, с. 28].

Третій сонет – "Бахчисарайська гробниця" – найбільш філософський. Мотиви-образи вірша ідентичні до філософсько-образних символів Т.Шевченка, а саме його вірша "Розрита могила" і містерії "Великий льох".

Філософські ж роздуми Лесі Українки про минуле й майбутнє також насичені багатомисливською, яка має історіософську й трансцендентальну глибину. Образи кладовища, могил, "де правовірні сплять, піддані божі", "каміння, що вкрива могили", пустки, тіні бранки, "іншої тіні, кривавої", чужого краю – своєрідні. Вони формують загальний ідеологічний план сонета, говорячи самі за себе.

Центральний образ поетичної візії – гробниця, що "серед пустки, наче на сторожі". Вона співвідносна з "бахчисарайською славою". Тож, останній тривірш сонета, хоч і звучить ствердно через емоційно-риторичний оклик, є песимістичним. Він оформлений через заперечення, тому вибудовується у своєрідну антитезу:

Ні, тут не лежить краса гарема,
Марія смутна чи палка Зарема, –
Тут спочива бахчисарайська слава!

[3, с. 28].

Як бачимо, ідеологічному первню поетичного тексту ліричного циклу підпорядковані всі елементи образної, композиційної, стилістичної площин разом з часово-просторовою моделлю

(хронотопом) як однією з основних категорій художнього світу літературного твору.

Ліричне "я" у віршах Лесі Українки зазвичай пов'язане з топосом, в основному міським, розгортає події локально – тут і зараз. Лірична героїня аналізованого циклу поезій мислить себе лише городянкою. Вона – інтелігентна, освічена, духовно багата, вишукана, звісно, дублює постать письменниці.

В основному простір у поетичних творах Лесі Українки побудовано за реалістичним принципом. Іноді художниця слова відмовляється від характерної для реалізму описовості. Тоді символічне упорядкування простору напрочуд багате, й різноманітне, і, як правило, філігранно викристалізоване, талановите.

В ідейно-естетичному, культурологічно-інтелектуальному планах художня модель світу, пропонована поетесою, не обмежена, хоч географічно й детермінована через локальну означеність тематичних рамок ліричного циклу. Тож, у наявних просторових моделях аналізованих творів проглядається зв'язок поетичного світу деміурга з європейською культурною традицією.

Перспективи наших подальших літературознавчих досліджень полягають у науковій інтерпретації, новому прочитанні художньої творчості Лесі Українки (зокрема, її ліричних циклів "Кримські відгуки", "Хвиля"), передусім у зазначених в статті аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костенко А. І. Леся Українка: Художньо-документальна біографія. Київ: Дніпро, 1985. 393 с.
2. Павличко С. Теорія літератури. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. 679 с.
3. Українка Леся. Кримські спогади: Вірші поеми, проза, листи. Сімферополь: Таврія, 1986. 304 с.

REFERENCES

1. Kostenko A.I. Lesia Ukrainka: Khudozhno-dokumentalna biohrafiiia. Kyiv: Dnipro, 1985. 393 s.
2. Pavlychko S. Teoriia literatury. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy", 2002. 679 s.
3. Ukrainka Lesia. Krymski spohady: Virshi poemy, proza, lysty. Simferopol: Tavriia, 1986. 304 s.

Стаття надійшла до редакції 07.08.21

O. Prysiazhniuk, PhD, Associate Prof.,
Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv

THE LYRICAL IMAGE OF THE CITY IN THE "CRIMEA MEMORIES" BY LESYA UKRAINKA

The article is dedicated to the prominent Ukrainian poetess of the XIX–XX time fence – Lesya Ukrainka, namely to the most interesting and fascinating period of her oeuvre – the Crimean. The poetess's lyric poetry is analyzed from the position of a new poetic text reading. The main attention is paid to the terms "chronotopos", "topos" as the main categories of imaginative world crystallization, to the revelation of the spatial panorama, the interpretation of the antithetic and equivalent toposes, which are used in the poetess's lyric poetry of that period.

In the poetic and artistic plan of the lyrical cycle, the topos of those southern cities where Lesya Ukrainka visited during her first trip to the Crimea are reproduced. Three of the twelve poems of the cycle are dedicated to the city of Bakhchisarai. The lyrical "I" in Lesya Ukrainka's poems is usually associated with a topos, mostly urban, unfolds locally – here and now. The lyrical heroine of the analyzed cycle of poems thinks of herself only as a city dweller. She is intelligent, educated, spiritually rich, refined, of course, duplicates the figure of the writer.

Basically, the space in Lesya Ukrainka's poetic works is built on a realistic principle. Sometimes the writer refuses the characteristic of realism descriptiveness. Then the symbolic arrangement of space is very rich and varied. In ideological and aesthetic, culturological and intellectual terms, the artistic model of the world proposed by the poetess is not limited, although geographically determined by the local definition of the thematic framework of the lyrical cycle.

Key words: text, worldview, symbol, topos, chrinotopos.